

2.4

MÖBELMÅLERI I JÄRVSÖ OCH FORSA 1780–1850

Anders Assis,²⁵ Lars Nylander²⁶ och Ingalill Nyström²⁷

I detta kapitel skärskådas möbelmåleriet i Järvsö och Forsa. Från bägge socknarna finns ett stort materiellt kulturarv från perioden 1780–1850, som till stor del består av målade möbler, friargåvor, dekorerade redskap, dräkt- och bäddtextil samt inredningsmåleri. Dessa föremål har med vissa få undantag framställts lokalt i socknarna. Studien fokuseras på tre målare: Mats Dahlström (1763–1809), Jöns Månsson (1769–1847) och Bäck Erik Andersson (1797–1870). Genom dessa tre produktiva möbelmålare arbeten studeras möbelmåleriet i två hälsingsocknar från 1700-talets slut till 1800-talets mitt, och med utgångspunkt i följande frågor: Vad är specifikt i möbelmåleriet i de båda socknarna? Hur har måleriet växt fram? Hur kommer det sig att möbelmåleriet skiljer sig åt i de båda socknarna?

Järvsö

I Järvsö, liksom i hela Ljusnandalen, var väggmåleri mycket vanligt, för att inte säga regel i de mer välbärgade gårdarna. En och samma byggnad kunde ha ett flertal inredningar med frihandsmåleri och schablonmåleri tillsammans med tryckta tapeter. Bevarat material visar att vissa inredningar troligen utfördes av målare från den egna socknen, men det är också belagt att en betydande del av dem utfördes av kringvandrande dalmålare (Jansson 1984; Andersson 1996) och av målare från grann-

25. Anders Assis har huvudsakligen bidragit med delarna om Mats Dahlström och Bäck Erik Andersson.

26. Lars Nylander har framför allt bidragit med delarna om Jöns Månsson.

27. Ingalill Nyström har bidragit med måleritekniska aspekter och analysresultat vad gäller målerimaterial.

socknen Ljusdal (Assis 2016). Det senare är rimligen bakgrunden till att många från Järvsö bevarade och dokumenterade inredningar i stort följer samma mönster som var gängse även i kringliggande socknar.

Vad möblernas formspråk beträffar är det dock annorlunda. Järvsös särpräglade möbelkultur sticker under 1800-talet ut från grannsocknarnas motsvarigheter, både vad gäller snickerier och målerier. Denna möbeltradition har tidigare beskrivits utförligt inom forskningen (Gudmundsson 1973; Assis 2014). En stor mängd skåp finns bevarade och förhållandevis många har sitt originalmåleri bevarat. Orsakerna till detta kan vara flera. En kan vara att de lokala stilpreferenserna i princip var oförändrade under perioden 1790 till 1850, vilket kan ha gjort att möbler inte nödvändigtvis uppfattades som omoderna även om de hade ett par generationer på nacken. Dessutom rådde det inom den folkliga möbelkulturen andra kriterier än inom den borgerliga sfären för vad som uppfattades som statusfyllt. Om något var omodernt eller inte behöver inte ha spelat någon roll för statusvärdet (jfr Knutsson 2001).

Snickeriarbetet

Av det bevarade materialet att döma har traditionens makt eller enoreflekterad konvention varit stark när det gäller skåpens snickerier. Under den period från vilken vi känner daterade skåp, från 1762 till omkring 1850 är de i allt väsentligt snickrade efter samma grundmönster, i barockens formspråk, med begränsad förändring över tid. Allt tyder på att skåpen inom denna tradition nästan uteslutande är snickrade lokalt (Gudmundsson 1973). Den stora mängden skåp som finns bevarade har troligen många olika upphovsmän – detta styrks genom granskning av snickeritekniska detaljer – även om det samtidigt är ett rimligt antagande att ett fåtal snickare utförde stora mängder möbler.

Enstaka snickare som genom signering har kunnat knytas till enskilda möbler kan möjligen identifieras, men de flesta av socknens möbelsnickare är ännu okända. Två snickare som tidigare lyfts fram är Pär Olofsson och Erik Persson, vilka anges ha tillverkat ett skåp från 1825, enligt en inskription i detsamma (Andersson 2011:198).²⁸ Deras hemvist har tidigare misstolkats, men inskriptionen i skåpet anger att de var boende i byarna Nordsjö respektive Kalv (LjM arkiv).

28. Skåp i Nordiska museets ägo (NM.0138841). Snickarna har tidigare angetts vara boende i byn Karsjö, en felaktig uppgift som härrör från Nordiska museets äldre katalogkort, vilken sedan har förts vidare i litteraturen.

Måleriarbetet

Även vad gäller socknens möbelmåleri var konventionen stark. Under slutet av 1780-talet utvecklades inom möbelmåleriet i Järvsö en lokal stil, som med mindre förändringar kom att vara dominerande i socknen ända fram till omkring 1850. Den kännetecknas av en mörkt blå eller svart bakgrundsfärg, dekorerad med en kontrasterande abstraherad och stiliserad mönsterbildning, som kan liknas vid molnliknande formationer. Den har i litteraturen presenterats under benämningen ”molnmarmorering” och har sannolikt utvecklats genom folkliga målares tolkningar och stiliseringar av skråutbildade målares marmorimitation. Pigmenten i bakgrundsfärgen var vanligen rent pariserblått eller kimrök och i den vita marmoreringen blyvitt. Skåpens dörrspeglar och listverk försågs med målade dekorationer i form av blommotiv eller kurbitser. Det var främst i dessa detaljer som den enskilda målaren satte sin personliga prägel på dessa möbler, och det är också i de motiven som det förekommer en större variation över tid. Många Järvsöskåp från 1800-talet framstår genom alla detaljer som väldigt komplexa, med en spännande kombination av både mycket ålderdomliga och mer moderna detaljer i en och samma möbel. Den typiska färgsättningen gör dock att de hela tiden höll sig inom denna gängse konvention. Någon specifik förlaga till denna stiliserade marmorering är inte känd, men det utesluter inte att en sådan funnits. Det har föreslagits att stilen kan ha utvecklats lokalt, av en tidig och ännu oidentifierad målare (Assis 2014:25ff).

Skåpens måleri är utfört av många olika såväl lokala som kringvandrande målare, vilket kan skönjas utifrån iakttagelser av individuella handlag och valda detaljer. Vissa målare har identifierats men de flesta inte, och arbetsfältet verkar ha varit en förhållandevis öppen marknad där hantverkare var välkomna att verka, om de accepterade att arbeta inom detta på orten rådande stilideal.

Mats Dahlström från Malung och Stora Tuna

Den kringvandrande målaren Mats Dahlström (1763–1809) var född i Malung och gifte sig 1788 till Stora Tuna (Assis 2014). Även om flera medlemmar i hans nära familj sysslade med måleri är det inte känt när och av vem Dahlström introducerades i måleriet. Han kom att få stor betydelse för utvecklingen av det för Järvsö socken typiska möbelmåleriet. Han var inte först med att måla i denna lokala stil men hans förenkling och stilisering av marmoreringen kom att få många efterfölja-

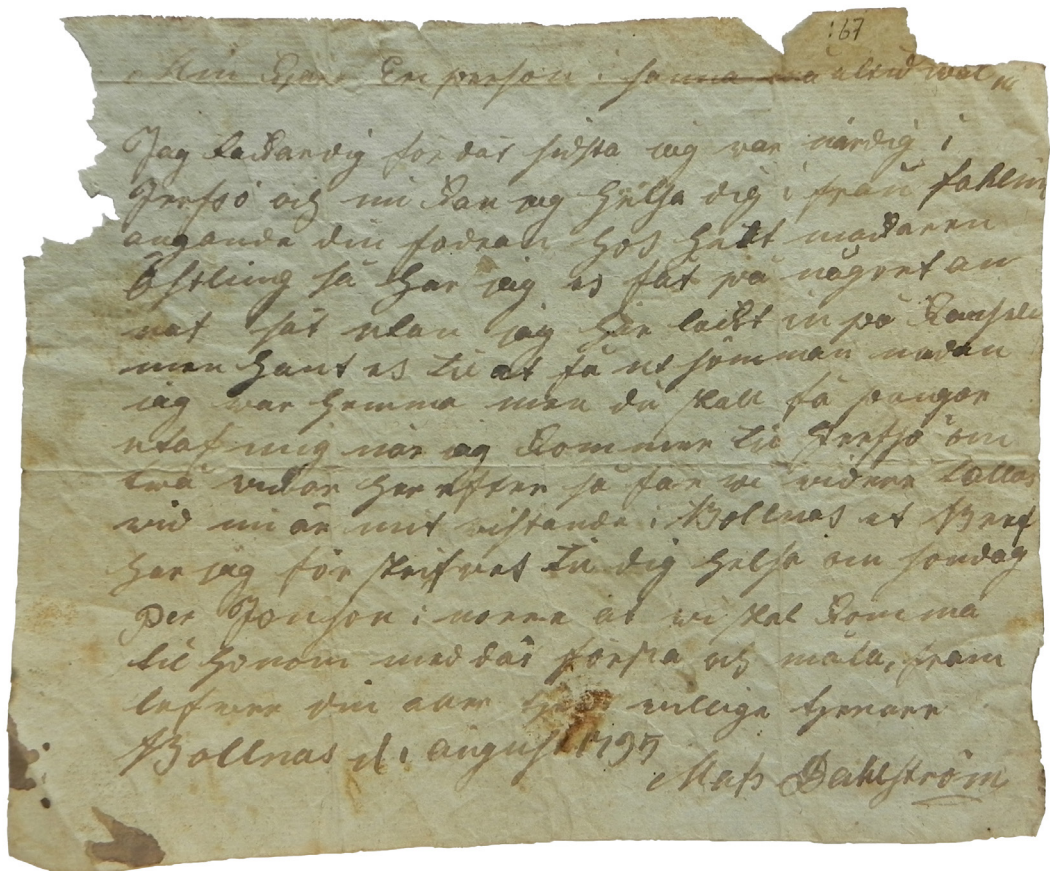
Figur 1 (2.4.1): Skåp signerat "Målat av Mats Dahlström ifrån St Tuna". I privat ägo. Foto: Anders Assis

re. Hans av allt att döma omfattande produktion från 1790-talet och fram till första åren på 1800-talet bidrog i hög grad till att befästa stilen i socknen.

Det finns tre idag kända möbler som är signerade av Mats Dahlström. Ett bord med proveniens från Rengsjö socken och två skåp från Järvsö. Bordet är signerat "Mats Dahlström år 1794", ett av skåpen "MDS 1799" och de är bägge kända sedan tidigare (Assis 2014). Bordet är i privat ägo och skåpet ingår i Hälsinglands museums samlingar (HM 756). Det andra skåpet, vilket även det är i privat ägo, är daterat 1797 och signerat "Målat av Mats Dahlström ifrån St Tuna" (fig. 1).

Utifrån dessa signerade möbler kan sedan en stor mängd möbler genom konnässörskapsanalys attribueras till Dahlström. Det tidigaste nu kända verk som kan tillskrivas honom är en kista daterad 1786, från Gustafs socken i Dalarna. Den målades för en Anna Göransdotter i byn

Bomsarvet och ingår idag i Stora Tuna hembygdsförenings samlingar. Troligen finns det fortfarande mycket oupptäckt måleri av Dahlströms hand i Dalarna. De tidigaste kända indikationerna på Dahlströms verksamhet i Hälsingland är från 1792 och utgörs av daterade möbler från Alfta socken. Möjligen var han redan detta år i Järvsö men i så fall i sällskap med en annan, oidentifierad målare. Dahlströms karaktäristiska bokstäver och siffror finns målade på ett skåp från socknen daterat detta år. Övrig dekor förefaller av handlaget att döma vara utförd av någon annan (Assis 2014:29). Den största delen av hans kända produktion i Hälsingland är från just Järvsö socken, och dit återkom han bevisligen vid upprepade tillfällen mellan 1793 och 1801. År 1797 finns han också belagd i Järvsö kyrkoräkenskaper, då han fick betalt för målning av

nummertavlorna (Järvsö Lib:4). Under 1790-talet målade han även vid olika tillfällen i Rengsjö, Bollnäs och i Alfta socknar. Senare målade han på andra ställen, bland annat i Sörmland under perioden 1805–1809.²⁹ I de verk som tillkommit under hans år i Järvsö går det att påvisa flera olika handlag utöver dem som kännetecknar hans manér, och detta bör tolkas som att han har verkat i sällskap med andra målare. Detta har konstaterats tidigare (Assis 2014) och upptäckten av ett brev från 1795³⁰ (fig. 2) och det signerade skåpet från 1797 kan nu kasta ett klarare ljus över dessa förhållanden.

Brevet, vilket är daterat den 1 augusti 1795 i Bollnäs, är skickat av Mats Dahlström till bonden Erik Persson i Sanna, Järvsö. Dahlström

Figur 2
(2.4.2): Brev från Mats Dahlström till en bonde i Järvsö, 1795. Foto: Anders Assis

29. År 1805 tog Dahlström ut respass till Sörmland och Östergötland (Kopparbergs länsstyrelse, Landskansliet, CVI:1). Det finns ett flertal bevarade verk efter honom i Sörmland, daterade mellan dessa år, i trakterna där han också dog 1809 (Assis 2014).

30. Ett särskilt tack till Nisse Olofsson för uppmärksammandet av detta arkivfynd. Brev i Järvsö hembygdsförenings arkiv.

Figur 3 (2.4.3): Del av interiört måleri från en gård i Nor, Järvsö socken. HM 771. Foto: Joel Bergroth

skrev att han skulle anlända Järvsö om två veckor och han bad Persson att hälsa till bonden "Per Jonsson i Norre" att "vi skall komma till honom med det första att måla". Denne Per Jonsson, som Dahlström angav att de skulle måla hos, har identifierats som ägaren av ett hemman i Nor. Från just denna gård finns också ett bevarat inredningsfragment från 1795 i Hälsinglands museums samlingar.³¹

Fragmentet är troligen ett dörröverstycke, målat med en limfärgsliknande temperabaserad färg på väv och anger namnen på gårdens ägare: Per Jonsson och hans hustru Brita Jonsdotter (se fig. 3). Brevet och dörröverstycket har ett direkt samband, och om Dahlströms intention höll borde dörröverstycket därmed kunna dateras till sensommar eller tidig höst 1795. Det faktum att Dahlström angav att *vi* ska komma och måla, visar att han vid detta tillfälle hade sällskap av ytterligare minst en målare. Att det var Dahlström som undertecknade och skickade hälsningen kan samtidigt antyda att han var ledaren för detta sällskap.

Ett studium av bokstavsformerna på fragmentet från Nor och det signerade skåpet från 1797 visar tydligt att de bägge är gjorda med den karaktäristiska handstil som tidigare har tillskrivits en oidentifierad må-

31. LjM arkiv: Utredning av Elvi Sandberg 2016-06-07.

lare som gått under benämningen *Etikettmålaren* (Assis 2014). Dessa nya fynd visar att Mats Dahlström torde vara identisk med Etikettmålaren. Då måste de avvikande manér som tidigare konstaterats i Dahlströms måleri härröra från någon annan målare i hans sällskap, kanske en medhjälpare. Det är sedan tidigare känt att bevisligen en, och rimligen två, av Dahlströms brorsöner lärde sig måla av Dahlström och kan ha varit med på arbetsvandringar till Hälsingland (Assis 2014). En annan möjlig medhjälpare kan ha varit en oidentifierad målare som signerat en skåpsäng med bokstäverna ”EES”.³² Sängen har ett måleri nära besläktat med Dahlströms, men är utfört i ett annat manér än Dahlströms. Att ”EES” kan ha varit en av Dahlströms medhjälpare är dock i dagsläget endast en hypotes, i brist på mer konkreta belägg.

När Dahlström kom till Järvsö var den för området särpräglade molnmarmoreringen som tidigare konstaterats redan etablerad. Den hade också börjat stiliseras, vilket syns tydligt på ett skåp daterat 1787 (Assis 2014:24). Dahlström tog upp och förenklade stilen ytterligare. Det som från början kan ha inspirerats av skråmåleriets marmoreringar omvandlades därigenom till ett mönster bestående av bågformade konturlinjer. Dahlström målade dem oftast sammankopplade tre och tre, som sammanhängande bubblor. Till detta fogade Dahlström ytterligare dekorer, främst på skåpens listverk och dess dörrspeglar. Det dokumenterade materialet visar att Dahlström fram till omkring 1796 oftast dekorerade dörrspeglarna med grova kurbitser i blyvitt och mörkt pariserblått på en brandgul, troligen blymönjeröd, bakgrund. Denna färgställning på kurbitser förekommer på möbler i Dahlströms födelsestrakt i västra Dalarna och det var rimligen där han börjat måla på detta vis. Från 1797 förefaller han vanligen måla dörrspeglarna med tunnare röda blommor på svart botten, ibland även med blombblad i vitt och ibland också i gult. Vid enstaka senare tillfällen återkom han till kurbitserna på den brandgula bakgrunden, som till exempel på ett skåp från 1805. Detta skåp har dock av tillgängliga uppgifter att döma en annan proveniens än Järvsö,³³ något som även styrks av skåpets snickerier.

Ytterligare en detalj som Dahlström introducerade i Järvsö, och som han rimligen hade med sig från måleritraditionen i hemtrakten, var

32. I privat ägo. Skåpsängen är odaterad men säkerligen tillverkad omkring år 1800.

33. NM.0171912, ett skåp med flera olika provenienser angivna beroende på källa. Både landskapen Jämtland och Ångermanland har angetts.

Figur 4 (2.4.4): Skåp målat av Mats Dahlström 1793. Skåpet är försett med en dörr dekorerad med kurbits på orange botten och vitt fält med beställarens namn och det aktuella årtalet. Det här var Dahlströms standardutförande vid denna tid. I privat ägo. Foto: Jan Eng

bruket att måla beställarens namn och det aktuella årtalet mot en bakgrund bestående av en liten vit ruta. Det var detta motiv som föranledde forskningens benämning Etikettmålaren, då den vita rutan med namnet för tankarna till en etikett. Motivet placerades på en väl synlig plats på möbeln, och bokstäverna han använde var utförda i frakturstil. Han använde motivet redan 1786 på den tidigare nämnda kistan från Gustafs. Vid samma tid som Dahlström övergick från kurbitserna till blommorna mot svart bakgrund på dörrspeglarna, så övergick han till att allt oftare måla beställarens namn utan den vita bakgrunden. Namn och årtal målades då istället direkt på skåpets grunddekor. Skåpens breda krön- och bottenlister målades ofta i samma färger och med liknande dekorer som på speglarna. Ett exempel på detta är det signerade skåpet från 1797.

Dahlström har ett relativt grovt uttryck i sitt dekormåleri men uppvisar ett konsekvent och precist handlag vid tecknandet av bokstäver. Han målar ofta med utspädda färger som har en tendens att rinna, vilket tyder på att han inte använde tillräckligt med fyllmedel vid färgernas beredning.

Två analyser av Dahlströms målerier har utförts inom ramen för projektet: det signerade och bemålade furuskåpet i Hälsinglands museums ägo från 1799 och det målade dörröverstycket på linneväv från 1795 vilket genom brevet gått att härleda till Dahlström. Målerierna

är utförda med olika bindemedel anpassade efter respektive underlag. Pigmenten är också avsevärt olika, se vidare kapitel 3.5 *Konstteknologiska undersökningar av hälsingemåleri*.

Forsa

Väggmåleri i den form som annars utfördes i riklig mängd i Hälsingland under tiden fram till industrialiseringen återfinns endast sparsamt i Forsa socken, och främst som schablondekorerade väggar. Däremot finns enfärgade väggar, till exempel helt orange eller ljust gula, med bårder i annan kulör, från 1800-talets första hälft. Om så inredningskulturen varit kulörmässigt enklare i Forsa, har traditionen att måla och dekorera möbler varit desto starkare. Kanske hänger detta också ihop, om möblerna är anmärkningsvärt dekorerade framträder detta bättre mot en lugn enfärgad bakgrund. Eller så är detta ett uttryck för täta kontakter med en borgerlig stadskultur, i detta fall den närbelägna staden Hudiksvall.

Snickeri- och måleriarbeten

Det finns en stor mängd skåp bevarade med proveniens Forsa socken, daterade från 1700-talets andra hälft till 1800-talets mitt. Vid en granskning av handlag och detaljer av ett större antal av dessa är det tydligt att flera snickare såväl som flera målare varit verksamma. Det går även att arkivaliskt belägga målare, både i kyrkböcker och genom upptecknad muntlig tradition.³⁴

Den vanligaste typen av bevarade allmogeskåp från Forsa är ett hängskåp med enkeldörr och välvt överstycke. Typen kan beläggas redan på 1770-talet, med exempelvis ett skåp daterat 1777 (fig. 5). Stil-mässigt hör formspråket hemma i rokokon. Skåptypen förekom in på 1820-talet. Ett fåtal större skänkskåp med dateringar kring åren 1800 har bevarats. Även dessa har välvt krön (se fig. 7–8).

Från och med 1830-talet förekommer en annan typ av skåp med mer gustavianska stildrag i Forsa. Det har konvex framsida och rakt överstycket. Typen förekommer både som skänkskåp och hängskåp. Båda har i mellanparti respektive nedersta parti en öppen hylla omgiven av dekorativt skurna svängda former (se fig. 6–7).

34. Elvi Sandberg har sammanställt kända uppteckningar och arkivaliska be-lägg för bland annat fem målare i Forsa socken perioden före 1850.

Figur 5 (2.4.5): Hängskåp daterat 1777 på dörrspegeln. Detta är det äldsta daterade exemplet på hängskåp av den äldre Forsa-modellen. Skåpet har proveniens Hög, vilket sedan gammalt är annexförsamling till Forsa. Hälsinglands museum. Foto: Carl Öst Wilkens

Figur 6 (2.4.6): Skänkskåp av yngre Forsamodell, daterat av Jonas Lust 1838. Signaturen måste tolkas som tillhörande snickeriet. Ystegårn i Hillsta, Forsa. Foto: Lars Nylander

Även andra varianter av skåp finns med proveniens Forsa. Vissa av dessa kan givetvis ha sitt ursprung i andra områden och genom arv, flytt eller köp kommit till socknen under senare tider, men flera skåp av en annan utformning än den gängse har bevisligen funnits i Forsa sedan tillkomsten.

Jöns Månsson

Jöns Månsson (1769–1847) utförde under en drygt femtioårig verksamhetsperiod ett karaktäristiskt möbelmåleri bestående av blommor med blad och stjälkar på blå botten, ibland marmoreringar och rocailler. Han var bördig från Myssjö socken i Jämtland och kom 1789 till Forsa socken. Där gifte han sig 1790 med Cecilia Andersdotter, dotter till hjulmakaren Anders Isaksson i den lilla byn Böle i nordvästra delen av Forsa socken. Böle blev Jöns Månssons hem för resten av livet.³⁵ Utöver skåp målade Jöns Månsson bland annat golvur och friargåvor.

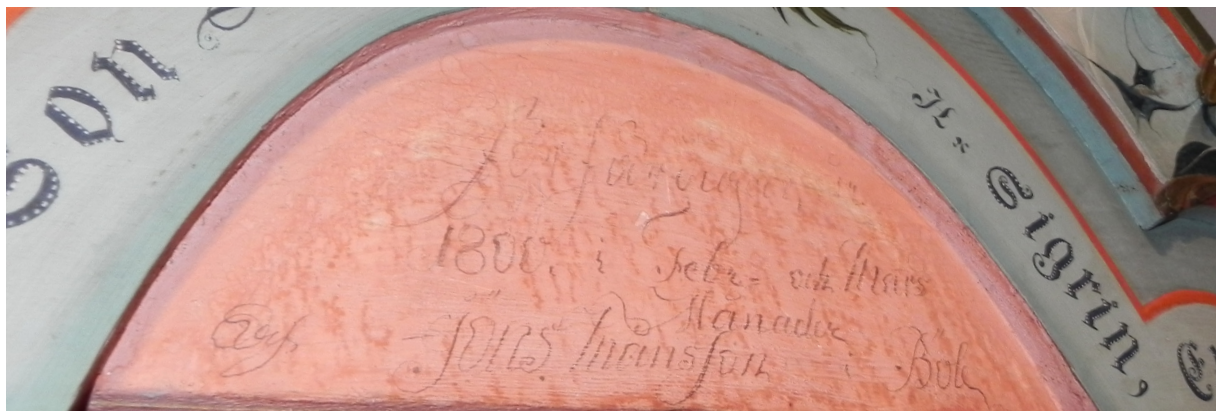
Jöns Månsson kan beläggas som målare tidigast 1792, både arkivaliskt och genom två daterade målade föremål, ett skåp och en skäktniv, båda i privat ägo. I kyrkböckerna kallades han vid några tillfällen för ”målare” men oftast titulerades han ”husman”, en i Hälsingland vanlig benämning på en icke jordägande person som hade en liten gård på ofri grund. Olika sysslor kunde rymmas inom begreppet, men förmodligen var de flesta husmän sysselsatta med grövre säsongsarbeten som hörde till jordbruket. Även i dödboken kallas han för ”husmannen”, inte ett ord om att han var målare. Däremot har prästen antecknat att: ”Vid 19 år gick [han] ut på arbete och blef här stadnande.” I hans bouppteckning tas både snickeriutrustning och en ”målarhälla med löpare” upp. (Forsa tingslags häradsrätt FII:13c nr 453, HLA)

Anna Lindegren upptecknade efter bonden ”Jonke i Stenbo”: ”Ja, Jöns Månsson han var en torpare, han snickrade och målade möbler, skåp, kistor och mycke ane krafs. Han kittade porslin och kunde nog också ”griffla” på glas och tallrikar. Också målade han brudtavlor när så behövdes.”³⁶

Byn Stenbo har bara en gård och Jonke är hälsingskt smeknamn för Jonas. Den som lämnat uppgifterna till Anna Lindegren kan inte vara

35. Identifieringen av Jöns Månssons härkomst var känd redan av Anna Lindegren på 1930-talet, enligt hennes häfte om brudtavlor, i HM, Anna Lindegrens arkiv. Andersson (1998, 2011) har studerat Jöns Månsson som snickare.

36. Häfte om brudtavlor av Jöns Månsson, i HM, Anna Lindegrens arkiv.

Figur 7 (2.4.7), till vänster: Skänkskåp målat och snickrat av Jöns Månsson i februari–mars 1800 enligt signatur. Hälsinglands museum. Foto: Joel Bergroth

Figur 8 (2.4.8), till höger: Skänkskåp daterat 1797 på krönet. Privat ägo. Foto: Anders Assis

Figur 9 (2.4.9), överst: Jöns Månssons signatur på det stora skåpet som visas i figur 7. Hälsinglands museum. Foto: Joel Bergroth

någon annan än Jonas Persson (1840–1923), bonde i Stenbo nr 1. Jonke i Stenbo var sju år gammal när Jöns Månsson dog. Uppgiften är med andra ord nedtecknad när minnet efter Jöns Månsson ännu var levande.

Jöns Månssons signatur har bevarats på två ställen. Ett mycket stort skänkskåp på Hälsinglands museum har en inskrift med blyerts, placerad överst i skåpet och synlig först då dörrarna öppnas: ”Förfärdigat, år 1800 i Febr. och Mars Månader Af Jöns Månsson i Böle Forssa socken” (fig. 9).

Under dörrarna är även årtalet 1800 skrivet.³⁷ Dolt, på ena sidan av en låda står samma årtal. Under den mittersta lådan finns på skåpstommen en längre inskrift med blyerts, men den går dessvärre inte att läsa och är dold bakom mellanväggarna som skiljer lådorna från varandra och bär skåpets överdel. Inskriften kom med andra ord dit innan skåpet sattes samman. Handstilen i inskriften är Jöns Månssons och det hela kan tolkas som att han själv är den som snickrat skåpet. Som vi sett ovan berättar den muntliga traditionen att Jöns Månsson även var snickare.

Skänkskåpet (se fig. 7), som är ett ovanligt brett hörnskåp, har dubbla dörrar nedtill, hylla och tre lådor på rad i mitten samt dubbla dörrar upptill. Både krönet och det övre dörrparet har konvex form. Skåpet har skulpterade detaljer. Mellan dörrarna återfinns en väl tilltagen anslagslist med två skurna band som korsas fem gånger på stavens framsida. Avstånden mellan bandens mötespunkter är jämna, men precis vid nyckelhålet saknas en väntad korsning. Förmodligen har det funnits en rörlig detalj framför nyckelhålet, kanske en rosett, som gått sönder och ramlat bort. Även anslagslistens övre avslutning är skadad. Ovanför staven, på skåpets krön, återfinns en skuren blomma. Krönlisten är även skulpterad i form av avlånga rocailleliknande ornament som hänger över det svängda krönet. Allt är mycket skickligt skuret.

Skåpets grundfärg har en nu ljust gråblå nyans med lätt stick åt grönt. Kulören består av indigo och blyvitt, där den organiska blå har blekts och bindemedlet, linoljan, har gulnat. En klart orangeröd list målade med cinnober rutar in de två skåpdörrpartierna. Dessutom finns en rödbrun järnoxidröd bård utmed dörrfyllningarna. De nedre dörrarnas fyllningar har en något mörkare blå kulör än övriga skåpets bottenfärg. Även denna blå består av indigo. Detaljer i blomblad och stjälkar med fransiga ändar består däremot av pariserblått. Det mörkblå i

37. Årtalet har tidigare felaktigt tolkats som 1801 (Andersson 1998:6; Nodermann 2005:134).

↑ **Figur 10** (2.4.10): 1792. Märkt: "Anna Anders Dotter". Detta skåp är det äldst daterade av de skåp som kan attribueras till Jöns Månsson. Årtalet syns i mycket liten stil under "Anders" i namnet. Från Forsa. Privat ägo. Foto: Carl Öst Wilkens

↓ **Figur 11** (2.4.11): 1790-tal. Märkt: "KND". Blomstjälkarna är grova och blommorna mer varierade vid jämförelse med senare skåp. Från Forsa. Privat ägo. Foto: Carl Öst Wilkens

↑ **Figur 12** (2.4.12): 1796. Märkt: "KOD". Notera hur mittinitialen "O" är upphängd i en krok från blomman på krönet. Privat ägo. Foto: Lars Nylander

↓ **Figur 13** (2.4.13): Omkring 1800. Det icke daterade enda kända skåpet med svängda sidor. De skurna rocaillerna, som är extra många här, återfinns även på det stora skåpet från år 1800. Privat ägo. Foto: Elvi Sandberg

↑ **Figur 14** (2.4.14): 1800. Märkt "Karin Jonsdotter". Hälsinglands museum. Foto: Joel Bergroth

↗ **Figur 15** (2.4.15): 1819 med signatur på insidan av dörren. Att göra en svängd form på framsidan som avgränsat av brunådrade kanter var ett sätt att åstadkomma en effektfull rokokoform utan att behöva göra svängda kanter på skåpet. Privat ägo. Foto: Lars Nylander

en klart blå färg. Märk hur de två stjälkarna möts i rundeln och att de strax innan har hopdragits av en ring. Hälsinglands museum. Foto: Joel Bergroth

↓ **Figur 17** (2.4.17): 1841. Märkt "Joh. PS". Ett nytt mode vad gäller skåpens form och delvis färgsättning har slagit igenom i Forsa. Jöns Månsson målar fortfarande sina blommor mot en blå bakgrund på spegeln. Stiftelsen Ystegårn i Hillsta. Foto: Anders Assis

↓ **Figur 16** (2.4.16): 1823. Märkt: "AND". Skåpet är nu grönt men innan fernissan gulnade hade det

marmoreringarna är också pariserblått. Insidan av skåpet har en temperafärg av rödockra och krita.

Ett hängskåp från 1819, i privat ägo, har delvis bevarad text på dörrspegelns insida. Där finns även Jöns Månssons namn, skrivet spegelvänt och med stegrande storlek på bokstäverna. Skåpet är av samma form och stil som det tidigare nämnda hängskåpet från 1777 (se fig. 5).

Ett annat stort hörnskåp, tyvärr osignerat, är daterat 1797 (se fig. 8). Det är också tvådelat med dubbla dörrar nedtill och upptill, men den övre delen är smalare. Istället för flera lådor återfinns en stor, högre låda på mitten. Krönet har texten ”17 OJS KOD 97”. Som anslagslister återfinns avlånga balustrar i relief. Den övre har en skuren blomsterstjälk som slingrar sig runt balustern upp till krönet, där hela skåpet kröns av en röd skuren ros med ett blad på var sida, vilande på ett postament placerat som en slutsten. Stjälken söker sig genom ett hål i postamentet upp till blomman. När skåpdörren öppnas följer stjälken med, men när skåpet är stängt ser det ut som att blomman och stjälken sitter ihop. Det är uppenbart att hela arrangemanget in i minsta detalj är väl genomtänkt.

Skåpets grundfärg är ljusblå indigo blandat med blyvitt. Skåpdörrarna har stora målade rocailler på rosaröd bakgrund. Samma nyans återfinns som grund till marmorerade horisontella band på flera ställen över skåpet. Andra mindre kulörta röda partier finns i skåpsfyllningarnas bårder. Lådan är marmorerad i olika blå nyanser. På de nedre skåpdörrarna, på sidorna och lite här och var frodas Jöns Månssons karaktäristiska röda rosor med blå blad och stjälkar. De senare är avslutade med fransar på det för Månsson karaktäristiska viset. Mittkrönet och lister runt skåpdörrarna är oljeförgyllda med en slagmetall som har oxiderat. Under krönet finns en träådrad bård i drickamåleri. Utförandet av detaljer och handlaget i såväl måleri som snickeri pekar på Jöns Månsson som upphovsman.

Det äldsta skåp som kan attribueras till Jöns Månsson har texten ”Anna Anders Dotter 1792” (se fig. 10). Namnet är skrivet med en frodig frakturstil medan året är diskret placerat i minimal storlek. Detta skåp har marmorerat krön och sockel i samma manér som det stora skåpet från år 1800. Själva blommorna överensstämmer. Stjälkarna är grövre men en granskning av handlaget i övrigt talar ändå för att attribueringarna håller.

Ett odaterat skåp (se fig. 11) har liknande blommor med grova stjälkar. Det har även marmoreringar på krönet, sockeln och dörrrens ram.

På dörrfyllningen finns en svårtolkad målad scen bestående av en hund och fåglar. Utförandet är i Jöns Månssons manér.

Genom en rad Jöns Månsson-arbeten kan en individuell utvecklingsprocess skönjas (se fig. 10–17). De något grova blomstjälkarna som Jöns Månsson målade kring 1792 utvecklades under 1790-talet till att bli alltmer graciösa, liksom bladen med sina blåsvarta konturer. Tunna fibrer som likt fransar hänger ned från den avbrutna stjälken kommer även till. Vid sekelskiftet 1800 hade Jöns Månsson fulländat sina rosor. Andra karaktäristiska drag för Månsson är hans lekfullhet, där han målar detaljer och mönster som löper över olika snickrade delar. Till exempel kan ett dekormönster på en dörr fortsätta in på skåpssidor eller krön. Sedan han funnit sin stil omkring 1800, fortsatte han att måla skåp på ungefär samma sätt i över 40 år.

Hängskåpen, som det från 1792, tillverkades i samma form till ungefär 1830, då de ersattes av andra skåpstyper. Den stora mängden ännu bevarade hängskåp av detta slag, i museer och hos privatpersoner, vittnar om en stor köpkraft i Forsa socken under 1800-talets första hälft. Med få undantag står namnet på skåpets första ägare angivet på möbeln. Förekomsten av födelse- och tillverkningsår visar att de målats åt ungdomar. Merparten har tillverkats och målats åt kvinnor, men det finns även skåp med manliga namn och initialer. Inga kända hängskåp har tillverkats åt gifta par, vilket däremot är fallet med de två stora bevarade skänkskåpen.

Trots tendensen till en serieproduktion är inget skåp det andra helt likt. Variationsrikedomen är stor. Vissa skåp har en låda nedtill som kan öppnas endast när skåpdörren är upplåst och öppen. Krönens form visar att de i många fall är gjorda efter samma mall, men flera olika målningar har använts över tid. Måttagning av ett flertal skåp bekräftar detta. Ibland avslutas skåpen uppåt av en postamentsliknande slutsten, inte sällan med årtalet minimalt påskrivet. Andra gånger utgörs den övre avslutningen av en skulpterad ros, som på de två stora skåpen. Någon enstaka gång (se fig. 16) är det en fyrpassform lik en korsgloria, som på det medeltida triumfkrucifixet i Forsa kyrka. Inte sällan har skåpfrontens ytor på ömse sidor om dörrbladet försetts med rokokosvängt avgränsade färgfält i ljusblå indigo och blyvitt, kontrasterande mot brunmålade partier av järnoxidrött (se fig. 15). De målade rosorna återfinns på dörrspegeln, på framsidans sidopartier och på gavlarna. Någon gång sträcker sig blomstermotiven ända upp till krönet.

Ett enda känt hängskåp har dörr och stomme med svängda ytterkon-

turer samt skurna rocailleliknande ornament, ett avancerat snickeri i rokokostil (se fig. 13). Skåpet har marmoreringar, vilket gör en datering till sekelskiftet 1800 trolig. Även om gustavianska stilelement vid det laget sedan länge tagit över i borgerliga kretsar kom rokokostilens element att leva länge hos allmogen.

Bevarade skåp från 1792 och framåt visar att Jöns Månsson redan vid 23 års ålder hade en bred och utvecklad kunskap att måla rosor och hantera avancerad marmorering, ådring och förgyllning, se vidare kapitel 3.5 *Konstteknologiska undersökningar av hälsingemåleri*. Detta kan tolkas som att han fått skolning hos en skråmålare. I Jämtland fanns under 1700- och 1800-talen flera framgångsrika skråutbildade målare. En av dessa var Anders Berglin (1737–1805), bosatt i Hackås på andra sidan Storsjövikens sett från Jöns Månssons barndomshem i Österhallom i Myssjö. Under 1780-talet, då Jöns Månsson var i tonåren, målade Anders Berglin i omgångar i hempastoratets tre kyrkor Hackås, Myssjö och Oviken (Nodermann 2005:206). Under samma tidsperiod fanns ingen annan skråutbildad målare i Jämtland. Carl Hofverberg – för övrigt kusin med Jöns Månssons morfars mor³⁸ – dog 1765 och Per Sundin var vid samma tid lärning hos Berglin.

Anders Berglin hade varit gesäll hos Paul Hallberg i Hudiksvall på 1760-talet (Zidén & Bertilsson 2014:19). Hallberg hade i sin tur fört rokokon till Hälsingland från sin egen gesälltid i Stockholm. Anders Berglin målade även skåp åt Storsjöbygdens välsituerade bönder. Flera av dessa har bevarats, liksom måleri i jämtländska kyrkor. På läktarbarriärerna i Åre gamla kyrka har han använt blå färg till speglar inramade av röda profillister, ungefär som Jöns Månsson gör på sina skåpdörrar. Berglins skåp har ofta marmoreringar i blått och blomsterstilleben (Zidén & Bertilsson 2014).

Paul Hallberg var född och uppväxt i Haverö socken i västligaste delen av Medelpad, vid gränsen till Jämtland. Jöns Månssons far, Måns Jönsson, var även han bördig från Haverö, dock 15 år äldre än Paul Hallberg. Socken var liten och vi får förmoda att alla kände varandra och att de flesta även var släkt med varandra. Det närmsta släktskapet mellan de nu aktuella familjerna var att Paul Hallbergs fyra år yngre syster var gift med en kusin till Måns Jönsson. Paul Hallberg höll kontakten med sin hembygd. Han skänkte 1772 eller däromkring en predikstol till Haverö kyrka. Den hade tillverkats av snickarmästaren i

38. Enligt Elvi Sandbergs genealogiska kartläggning av Jöns Månssons släkt.

Hudiksvall Jöns Dahlström och målats av Hallberg själv (Cornell 1939).

Utifrån välgjorda marmoreringar och blomstermåleri, men även färgens goda kvalitet, kan vi – som tidigare nämnts – konstatera att Jöns Månsson bör ha skolats i skråmålarernas manér. Det ligger närmast till hands att förmoda att han fått sin första utbildning i tonåren hos Anders Berglin, den ende målare med skråutbildning i landskapet vid samma tid. För detta finns dock inga arkivaliska belägg.

Hur och varför Jöns Månsson hamnade i Forsa är ett mysterium. Dödbokens uppgift, nedskriven över ett halvt sekel senare, talar om arbetsvandring. Men vad fanns i trakten kring Forsa som kan ha lockat Jöns Månsson? I Hudiksvall bodde Paul Hallberg, som tidigare nämnts en släkting till Jöns Månssons far och 20 år tidigare Anders Berglins läromästare. Dödbokens uppgift om att Jöns Månsson flyttade ned vid 19 års ålder ger årtalen 1788–1789. Paul Hallberg insjuknade i rödfeber-epidemien i Hudiksvall den 25 februari 1789 och dog redan den 8 mars, en månad före Jöns Månssons 20-årsdag. Året före hade gesällen Hans Fransson flyttat från Paul Hallbergs gård till Stockholm, men efter mästarens död kom han tillbaka till Hudiksvall. Redan den 21 juni tog han nattvarden i Hudiksvall enligt husförhörlängden. Han tog så över verkstaden och fick burskap i Hudiksvall 1790 (borgarmatrikel i HM, Anna Lindegrens arkiv).

Kan det vara så att Jöns Månsson sökt sig till Paul Hallbergs verkstad, men att turbulensen kring Paul Hallbergs död och väntan på Hans Franssons burskap gjorde att han istället drog vidare åt ett annat håll? I vilket fall flyttade han 1789 till Forsa där han gifte sig 1790 och blev kvar i över 50 år. Hans person är för alltid förknippad med Forsas folkliga möbelkultur.

Bäck Erik Andersson från Rättvik – en målare utan gränser

Genom de två målarna Mats Dahlström och Jöns Månsson har vi kunnat visa hur möbelkulturen i Järvsö och Forsa har växt fram under påverkan utifrån. De målare som lyfts fram var födda och uppväxta långt från den bygd där de kom att verka, nämligen i Jämtland respektive Dalarna. De har bägge anpassat sig till redan etablerade lokala stilar vad gäller möbelform och ibland även måleri. Genom sina respektive produktioner har de starkt bidragit till den lokala möbelkulturens estetiska uttryck. Mats Dahlström tog med sig vissa inslag från hemtraktens måleritradition som han inkluderade i ortens rådande formspråk. Jöns

Månsson från Jämtland tog med sig det manér och den färgsättning som genom jämten Anders Berglin före honom hade blivit till en del av det jämtska möbelmåleriets särart. Han anpassade det till en specifik form av väggskap som hade funnits i Forsa sedan tidigare. Vi ska nu se hur en tredje målare binder samman möbelkulturerna i Järvsö och Forsa.

Bäck Erik Andersson (1797–1870) var en av de många målare från Rättvik som, lockade av arbetstillfällen, drog österut till grannlandskapet Hälsingland. Denne kringvandrande målare är sedan tidigare känd främst för sitt interiörmåleri. Det är även känt att han dekorerade skåp i Järvsö (Andersson et al. 2006:65), men hans möbelmåleri i trakten runt Forsa och hemma i Dalarna är mindre uppmärksammat. Det är tydligt att han anpassade sin repertoar helt till den tradition som var den rådande på platsen där han för tillfället verkade.

Erik Anderssons verksamhet som målare går att belägga mellan åren 1823 och 1848.³⁹ Han var hela livet skriven i Rättviksbyn Gulleråsen, men var framför allt under 1820- och 1830-talen ofta på arbetsvandring till Hälsingland. Hans tidigaste kända verk är ett signerat skåp från 1823⁴⁰ med proveniens Järvsö. Det är inte belagt av vem han lärde sig måla, men det finns uppgifter om att fadern ska ha varit skåpmålare (Andersson et al. 2006:359). Även hans tolv år äldre bror bör ha kunnat introducera honom i måleriet.

Utöver det tidigare nämnda skåpet från 1823 finns ytterligare tre skåp från Järvsö socken signerade med samma namn. Två av dessa är från 1825, ett i privat⁴¹ och ett i Nordiska museets ägo.⁴² En konnässhörsanalys av handlag och detaljer tyder på att måleriet på samtliga dessa tre skåp torde vara utfört av samma person. Sammantaget utgör dessa tre signerade skåp en stabil grund för fortsatta attribueringar till Bäck Erik Andersson.

Det sista skåpet är mer komplicerat då det signaturen till trots inte kan vara målat av honom. På baksidan står det "Bäck Erik Andersson år 1833" men originaldekoren är utförd och daterad 1814, vilket gör

39. Åren 1828–1848 enligt verklista i Andersson et al. 2006. Från 1823 genom signatur, se nedan.

40. Skåp märkt "JPD" 1823. Sålts via Stockholms auktionsverk 1995. I privat ägo.

41. Skåp märkt "KOD" 1825. I privat ägo.

42. Skåp märkt "PPS" 1825. I Nordiska museets samlingar, NM 138841. Avbildat i Andersson et al. 2006:65

sammanhanget och skåpets måleri svårtolkat. Troligen är det så att Andersson utförde någon bättring på möbelen 1833.⁴³

På ett av skåpen från 1825 framgår i signeringen att Andersson var boende i Gulleråsen och Rättvik och det är genom detta som han har kunnat identifieras. Många skåp, målade ända in på 1840-talet, bär hans särprägel i motiv, mönster, färger och handlag.⁴⁴ Skåpen är målade i samma tradition som Mats Dahlström hade verkat i. Andersson gjorde dock, som alla andra, sin egen tolkning av traditionen, och hans måleri var mycket mer finstilt och sirligt än Mats Dahlströms grova utförande. Andersson delade i sin molnmarmorering upp Dahlströms grova bågformade linjer i flera tunna skikt. Hans blomstermålerier och övriga dekorer är av en helt annan karaktär än Dahlströms. Andersson var troligen den målare som genom tiderna kom att dekorera flest skåp inom denna måleritradition.

Utöver skåpen från Järvsö finns även ett antal möbler från trakterna kring Forsa och Hög, som på stilmässiga grunder kan antas vara utförda av Andersson. I Hälsinglands museums samlingar finns bland

Figur 18 (2.4.18): Skåp från Järvsö, signerat av Erik Andersson. Foto: Anders Assis

43. Skåp märkt "Chertin [sic!] Hansdotter" 1814. Sålts 2011 via Auktionskompaniet Malmö. I privat ägo.

44. Erik Anderssons produktion är dock inte totalt utredd, och tills detta är gjort bör det hållas öppet för möjligheten att det kan dölja sig fler upphovsmän inom materialet.

Figur 19 (2.4.19): Skåp med proveniens Norrbo socken, attribuerat till Erik Andersson. I Hälsinglands museums samlingar. Foto: Carl Öst Wilkens

Figur 20 (2.4.20): Skåp och bord från Forsa. Signatur av Erik Andersson på baksidan av skåpet. Foto: Lars Nylander

annat ett skåp med proveniens Norrbo som exempel på detta (se fig. 19). Ett annat skåp från 1837,⁴⁵ med proveniens från Forsa, är även det signerat av Andersson (se fig. 20). Skåpet är målat till en kvinna med initialerna ”KHD”.

Erik Andersson anpassade sin repertoar efter den plats och kund han målade för. I Järvsö använde han den mörkt blå, tunga färgsättningen och socknens traditionella dekor. Han anpassade sig till den form som varit förhärskande allt sedan 1790-talet. Dörrspeglar målade han efter eget manér i avvikande dekor, men helhetsintrycket dominerades av skåpstommens bakgrundsmönster, molnmarmoreringen. I Forsatrakten däremot, använde han vid samma tid ljusa bottenfärger mot vilka han lät sina blomstermålerier avteckna sig, enligt den konvention och de ideal som var rådande i dessa trakter.

De olika regionernas och bygdernas olika stilar, tydligt urskiljbara från varandra, speglar olika estetiska preferenser och vilka kontaktnät som funnits. Mellan de olika områdena rör sig målare som följsamt anpassar sitt formspråk efter det på orten gällande.

Referenser

Otryckta källor

- Hälsinglands museums arkiv (HM). Anna Lindegrens arkiv (A 24). Häfte om brudtavlor från Forsa.
- Järvsö hembygdsförenings arkiv. Bastlyckans gårdsarkiv, Sanna. XG 16, A:0–119.
- Brev från Mats Dahlström till bonden Erik Persson i Sanna, 1795.
- Landsarkivet i Härnösand (HLA). Register över bouppteckningar.
- Järvsö kyrkoarkiv. LIb:4, Kyrkoräkenskaper.
- Forsa tingslags häradsrätt. FII:13c nr 453.
- Landsarkivet Uppsala. Länsstyrelsen i Kopparbergs län, landskansliet, CVI:1, Passjournaler 1798–1819.
- Ljusdalsbygdens museums arkiv (LjM). Opublicerade utredningar och rapporter.
- Proveniensutredning av Elvi Sandberg 2016-06-07 som knyter fragmentet HM 771 till den gård som omnämns i Mats Dahlströms brev från 1795.

45. Skåp märkt ”KHD” 1837. Sål 2017 via Karlstad Hammarö Auktionsverk. I privat ägo.

Tryckta källor

- Andersson, Roland (1996). Rättviksmålare i österled. *Hälsingerunor* 1996.
- Andersson, Roland, Margareta Andersson, Rune Bondjers & Johan Knutsson (2007). *Dalmåleri: dalmålarna – deras liv och verk*. Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbunds skrifter nr 38. Falun: Dalarnas museum i samarbete med Nordiska museet.
- Andersson, Maj-Britt (2011). *Hälsingeboken: min plats i Hälsingland*. Härnösand: Artes Movendi.
- Andersson, Maj-Britt (1998). Storsnickare i Forsa under 1800-talets första hälft. *Hälsingerunor* 1998.
- Assis, Anders (2014). *Mats, Anders och Järvsömolnen*. Ljusdal: Ljusdalsbygdens museum.
- Cornell, Henrik (1939). *Medelpads kyrkor: Västernorrlands län, Härnösands stift*. Red. Johnny Roosval & Sigurd Curman, *Sveriges kyrkor*. Stockholm: Generalstabens litografiska anstalt.
- Gudmundsson, Göran (1973). Möbelmåleriet i Järvsö. *Rig: kulturhistorisk tidskrift* 1973.
- Jansson, Ingemar (1984). *Dalmålarna AHS och HAS*. Falun: Dalarnas museum.
- Knutsson, Johan (2001). *Folkliga möbler: tradition och egenart. En stilanalytisk studie av renässans- och barockdrag i den svenska folkliga möbelkonsten*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Knutsson, Johan & Ulla-Karin Warberg (2014). *När färgen kom till byn: målade allmogemöbler från norr till söder 1750–1850*. Stockholm: Signum.
- Nodermann, Maj (2005). *Mästare och möbler: jämtländska målare, bildhuggare, hantverkare och deras produkter*. 2 uppl. Östersund: Jamtli förlag.
- Zidén, Karin & Örjan Bertilsson (2014). *Rokokomålaren Anders Berglin: stilbildare inom jämtländsk folkkonst*. Offerdal: Förlag 404.